

UDK 930.85(497.16)

Pregledni rad

Boban BATRIĆEVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost Cetinje

boban.batricevic@fcjk.me

POLEMIKA RISTA DRAGIĆEVIĆA I MIHAILA LALIĆA O ČUVANJU CRNOGORSKOGA KULTURNOG NASLJEĐA

U radu je predstavljena polemika između Rista Dragićevića i Mihaila Lalića vođena krajem 1967. i početkom 1968. godine. Interesantna je zbog samoga načina polemisanja (i Lalić i Dragićević bili su veoma vješti polemičari), zatim zbog povoda i teme – čuvanje i tretiranje kulturnoga nasljeđa Crne Gore, kao i samih okolnosti koje su vladale u institucijama kulture nakon rata.

Ključne riječi: *Mihailo Lalić, Risto Dragićević, polemika, kulturna istorija, kulturno nasljeđe, kulturna baština, muzej, muzeologija*

Šezdesete i sedamdesete godine XX vijeka u Crnoj Gori poznate su kao doba velikih polemika u domaćoj štampi povodom raznih naučnih pitanja, naročito iz oblasti istorije, kulture, temporalnosti, identiteta, jezika.¹ Istorijski eho barožnih vatri argumentima i gledištima oseća se još uvijek. Treba li pomenuti značaj rasprave između Dimitrija Dima Vujovića i Pavla Mijovića o razvoju crnogorske nacije koja će biti okidač za stvaranje društvenih podjela aktuelnih i danas? Između svih tih „sudara“ našla se i veoma zanimljiva polemika između jednoga od prvih crnogorskih školovanih istoričara – Rista Dragićevića² i jednoga od najvećih crnogorskih pisaca u njenoj

¹ Posebno se izdvaja medijski „rat“ oko podizanja Njegoševa mauzoleja i polemika nastala nakon skupa crnogorskih intelektualaca o putevima crnogorske nacionalne kulture januara 1968. godine.

² Risto Dragićević (Piperi, Podgorica, 1901 – Cetinje, 1980), istoričar. „Filozofski fakultet u Beogradu završio je 1928. godine. Nakon toga je bio profesor srednjih škola na Cetinju do 1937. godine, kada je počeo sa radom u Državnom muzeju na Cetinju, gdje je radio do penzionisanja 1965. godine. U Muzeju je obavljao razne dužnosti – od bibliotekara do direktora. Savjesno je čuvao povjerenu kulturnu baštinu, po uzoru na svoje prethodnike – Dušana Vuskana i Mirka Medenicu. Preduzimao je mnoge poslove u periodu okupacije 1941–1945. kako bi sačuvao od otuđivanja bogato kulturno-istorijsko nasljeđe svoje institucije. Prvi njegov značajniji rad bila je rasprava o crnogorskim gubernadurima, koju je

istoriji – Mihaila Lalića,³ vođena krajem 1967. i početkom 1968. godine. Ne toliko značajna za razvoj nauke kao mnoge druge toga perioda, ali svakako interesantna zbog samoga načina polemisanja (i Lalić i Dragičević bili su veoma vješti polemičari) zatim povoda i teme – čuvanje i tretiranje kulturnoga nasljeđa Crne Gore, kao i samih okolnosti koje su vladale u institucijama kulture nakon rata. U nekim djelovima ona nam otkriva i pojedine karak-

napisao kao student. Bavio se pretežno političkom i kulturnom historijom Crne Gore, historijom zdravstva, etnografijom i folkloristikom. Demistifikovao je tvrdnju koja se umalo nije uzdigla na stepen naučnog suda, da je Crna Gora sklopila tajni ugovor sa Austrijom 1908. godine kojim je, navodno, obećala lojalno držanje prema austrijskoj politici na Balkanu. Od mnoštva Dragičevićevih radova, najvažniji su: *Guvernaduri u Crnoj Gori 1717–1830* (1940), *Arhivski podaci o licima Gorskog vijenca* (1948), *Tajni ugovor Crne Gore sa Austrijom* (1968), *Sanitetska služba u Crnoj Gori 1890–1916* (1972). Napisao je veliki broj članaka o Njegošu. “ Izvor: *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 3 (Č–J), Vijesti, Podgorica, 2006, str. 570.

- ³ Mihailo Lalić rođen je 7. oktobra 1914. godine u Trepči, kod Andrijevce. Godine 1933. upisao je Pravni fakultet u Beogradu. Učestvovao u radu poluilegalnih i ilegalnih organizacija revolucionarnog pokreta. Član SKOJ-a postao je 1935. godine, a avgusta 1936. primljen je u KPJ. Učesnik je Narodnooslobodilačke borbe od 1941. godine. Po oslobođenju zemlje, Lalić radi u Agitpropu Pokrajinskog komiteta na oživljavanju kulturne djelatnosti (radio, Tanjug, pozorište i dr.). Zajedno s Mirkom Banjevićem i Jankom Đonovićem pokreće na Cetinju časopis *Stvaranje*. Krajem 1946. prelazi na rad u Beograd kao urednik *Borbe*. Radio je jedno vrijeme u *Književnim novinama*, ali se ponovo vraća u *Borbu*, đe radi kao urednik kulturne rubrike, a kasnije kao reporter. Godine 1955. napušta *Borbu* i pokušava da živi od književnog rada, a potom stupa u Izdavačko preduzeće „Nolit“, đe ostaje na dužnosti urednika sve do penzionisanja 1965. godine. Godine 1948. Mihailo Lalić objavljuje svoju prvu knjigu – zbirku pjesama *Staze slobode*. Iste godine pojavljuje se i njegova prva knjiga proze – zbirka pripovjedaka *Izvidnica*. Tokom 1949. i početkom 1950. godine časopis *Književnost* objavljuje u nastavcima njegov roman *Svadba*. Ovo Lalićevo djelo, koje je istovremeno prvi značajniji roman o NOB-u u poslijeratnoj jugoslovenskoj literaturi, štampan je kao posebna knjiga 1950. godine. Iste godine objavljuje i knjigu *Izabrane pripovijetke*. Novu knjigu pripovjedaka *Prvi snijeg*, koja slika početak revolucije u Crnoj Gori, objavljuje 1951. godine. Sljedeće godine pojavljuje se izbor putopisa i reportaža *Usput zapisano*. Za vrijeme boravka na studijskom putovanju u Parizu (1953. i 1954. godine) Lalić je napisao prvu verziju romana *Zlo proljeće*. Zatim, slijede prve verzije Lalićevih poznatih djela: *Raskid* (1955) i *Lelejska gora* (1957). Nakon toga, Lalić objavljuje svoj novi veliki roman *Hajka* (1960). Svoju sliku rata i revolucije zaokružuje zbirkom pripovjedaka *Posljednje brdo* i romanom *Pramen tame* (1970). Izbori Lalićevih pripovjedaka objavljeni su više puta pod različitim nazivima: *Gosti*, *Pusta zemlja*, *Svitanje* itd. Nova, proširena verzija *Lelejske gore* pojavila se 1963, dok je nova verzija romana *Raskid* izašla iz štampe 1969, zbirka pripovjedaka *Prvi snijeg* (u proširenoj verziji) 1977, a u okviru Lalićevih sabranih djela 1979. pojavile su se i nove verzije njegovih romana *Svadba* i *Zlo proljeće*. Posthumno mu je objavljeno više djela, a dobitnik je najvećih i najprestižnijih državnih nagrada. Umro je u Beogradu, 30. decembra 1992. godine. Fakultet za crnogorski jezik i književnost, zajedno s Maticom crnogorskom objavio je 2014. godine najveću do sada Lalićevu bio-bibliografiju. Izvor: Nada Drašković; Petar Krivokapić; Dobrilo Aranitović, *Bio-bibliografija Mihaila Lalića*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost i Matica crnogorska, Cetinje, 2014, str. 5–9.

teristične crte crnogorskoga mentaliteta – lični odnos znao je prevladati u donošenju vrijednosnog suda.

Izgleda da je sukob između Lalića i Dragičevića tinjao nekoliko decenija. Životne okolnosti pozicionirale su ih na suprotnim stranama – Dragičević je u kraljevini Karađorđevića bio ugledan profesor, radnik muzeja i član ekipe okupljene oko *Zapisa*, dok u toku Drugoga svjetskoga rata nije uzimao aktivnog učešća. S druge strane Lalić je u međuratnom periodu pripadao taboru „napredne“, pobunjene omladine i komunista, a u toku rata bio je borac NOP-a i zatočenik kolaboracionističkih i fašističkih zatvora. Odmah nakon rata i uvođenja jednopartijskog sistema, nove vlasti nijesu jednako gledale na pripadnike komunističkoga pokreta i one koji nijesu učestvovali u revoluciji. Predistoriju njihove polemike možemo datirati već 1946. godine. Tada su se kao članovi, zajedno našli u komisiji za preuređenje Državnoga muzeja.⁴ Pored njih, tu su još bili: pomoćnik ministra prosvjete Andrija Koprivica kao predsjednik, načelnik Odjeljenja za narodno prosvjeđivanje i kulturu Marko Kažić, direktor muzeja (i u toku okupacije) Mirko Medenica i umjetnici Milan Božović i Anton Lukateli. Prema Dragičeviću, on i Medenica nijesu se slagali s radom ostalih članova komisije: „Ni sam predsjednik, ni neki članovi komisije nijesu imali pravilan odnos prema dragocjenim muzejskim objektima, jer ih nijesu posmatrali sa naučne i muzeološke tačke gledišta“,⁵ pa je Medenica nekoliko puta instistirao da bude penzionisan što je i učinjeno samo mjesec nakon formiranja komisije, maja 1946. Dragičević nije odmah u javnost iznio uočene zamjerke, to je uradio tek deset godina kasnije u jubilarnom tekstu „Državni muzej na Cetinju (1896–1956)“ objavljenom 1957. godine u *Istorijskim zapisima*. Tu je optužio Mihaila Lalića za nesavjesno postupanje s crnogorskom kulturnom baštinom, jer je ovaj predložio da se dvorski kreveti iz doba dinastije Petrović prodaju, a portreti evropskih vladalaca sklone u neki zavučeni ugao „pa koga interesuju neka ih prevrće i gleda“.⁶ Nataloženu decenijsku srdžbu Dragičević je sasuo i na ostale ističući da je Koprivica za vrijeme razmještaja muzejskih objekata dovodio „razna lica iz varoši da mu pomažu u radu“ pritom ne konsultujući radnike muzeja; za slikare Lukatelija i Božovića navodi da su nekoliko puta tražili da im se ustupe portreti „raznih vladalaca“ kako bi ih premazali i na njima izradili svoje slike.⁷

⁴ Dragičević Risto, „Državni muzej na Cetinju (1896–1956)“, *Istorijski zapisi*, godina X, knjiga XII, sveska 1–2, Cetinje 1957, str. 90.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Isto. Imajući u vidu da su komisiju činila četiri pripadnika NOB-a i dva člana koja su u međuratnome periodu bili u institucijama kraljevine Karađorđevića, a u toku samoga rata zapošljeni u muzeju, nije teško zaključiti da je sukob imao i političku pozadinu. U novim okolnostima različiti sistemi vrijednosti dva vremena došli su u kontakt pa su antagoniz-

Lalić nije odgovarao na ove Dragičevićeve navode, štaviše, istakao je kasnije da nije ni znao za pomenuti tekst.⁸ Njihova polemika razbuktaće se deset godina kasnije, 1967. godine, kad će Dragičević povodom novoga jubileja crnogorskih muzeja (40 godina od osnivanja) aktualizovati napade na Mihaila Lalića i ostale članove negdašnje komisije u nekim bosanskim, hrvatskim i srpskim medijima. Lalić, tada već značajna figura na jugoslovenskom književnom polju i do toga trenutka dobitnik najviših državnih priznanja,⁹ nije mogao oćutati optužbe na svoj račun, jer su mu Dragičevićeve „strijele“ zadirale u ugled. Zato je u razgovoru s Ratkom Pekovićem, novinarom titogradske *Pobjede* vođenim povodom objavljivanja knjige pripovjedaka *Posljednje brdo*, na pitanje: „Da li biste nam mogli objasniti kakvim su povodom pominjali vaše ime u diskusiji oko 'slučaja' cetinjskog muzeja i kakvo je mišljenje o toj 'diskusiji'“¹⁰, Lalić dao svoju verziju događaja. Za njega je čitava „diskusija“ niska i nedostojna, puna podmuklosti i sumnjivih podsticaja od strane Rista Dragičevića, koji je zbog toga što je „njegov članak iz 1957. godine ostao neprimijećen (...) ovoga ljeta, preko nekih reportera željnih senzacija štampe naše, podgrijao“ i „mene onako uzgred zakačio, da bi čorba bila gušća“.¹¹ On ističe da ništa od „Ristovih“ napisa nije tačno i da ovaj samo djelimično iznosi istinu, prećutkujući određene okolnosti. „U toj komisiji zastupao sam

mi s obje strane izlazili na površinu. Novoj vlasti bilo je potrebno iskustvo dotadašnjih radnika muzeja i „komunistički, revolucionarni“ elan „novih snaga“, koje su trebale ubrzati „socijalističku izgradnju“ i „narodnu prosvijećenost“. Ipak, taj posao išao je teško. Komunističke vlasti gledale su na dinastičku tradiciju Crne Gore kao na „reakcionarno“ i „buržujsko tlačenje siromašnih klasa“, pa su i muzejski predmeti toga doba predstavljali otisak „izrabljivanja“. Portreti evropskih vladara za komuniste nijesu bili prihvatljivi jer su po njihovom tumačenju istorije oni simbolizovali taj klasni svijet koji je revolucijom trebalo sahraniti. Isti je slučaj i s artefaktima religijskog karaktera, te je zato komunistički ministar Niko Pavić naredio da se svi takvi predmeti „uklone iz Državnog i prenesu u crkveni muzej“. To je ono što Dragičević kao čovjek „staroga vremena“ nije mogao, ili nije želio da shvati. Zato su njegovi sudovi više lične nego nepristrasne prirode.

⁸ „Nijesam pročitao (...) članak Rista Dragičevića iz 1957. godine. Ima i većih autoriteta čije sve članke nijesam stigao i nikad neću stići da pročitam, a ipak sam živ ostao i relativno neoštećen. Nijesam znao, i niko mi nije kazao da su Ristovi članci obavezna lektira“. In: Mihailo Lalić, „Odgovor Mihaila Lalića na pismo Rista Dragičevića“, In: *Pobjeda*, 17. XII 1967, str. 9.

⁹ Do 1968. godine: Nagrada Vlade NR Crne Gore (1950) za zbirku poezije *Staze slobode*, Nagrada Vlade FNRJ (1950) za zbirku pripovjedaka *Izvidnica*, Nagrada Saveza književnika Jugoslavije (1954) za roman *Zlo proljeće*, Nagrada Udruženja književnika Srbije (1955) za roman *Raskid*, Nolitova nagrada (1963) za roman *Lelejska gora*, Njegoševa nagrada (1963) za roman *Lelejska gora*, Oktobarska nagrada grada Beograda (1966) za roman *Hajka*, Nagrada AVNOJ-a (1967) za književni rad.

¹⁰ Mihailo Lalić, „Istina je dublja od fakata, zato je mudrija i teža“, In: *Pobjeda*, 29. XI 1967, str. 9. Intervju posebno može biti zanimljiv književnim istoričarima.

¹¹ Isto.

mišljenje da Muzej ne treba da ostane kao Muzej kralja Nikole, da treba da ga pretvorimo u Muzej Crne Gore, da zato iz muzeja treba izbaciti krevete i krevetninu, i papuče i samovare i albume princeza, čajnike, tanjire, kašičice i šerpe razne – sve privatno, trivijalno, kujnsko, stono i krevetno¹² – navodi Lalić, tvrdeći da Dragičević namjernone govori da je on (Lalić) imao takav stav upravo zbog činjenice da je muzejski materijal te provinijencije i od strane Rista Dragičevića bio izdavan na revers kad god bi se za to javila potreba. Naime, u poslijeratnoj razrušenoj i gladnoj Crnoj Gori kad bi navratila neka strana delegacija, u nedostatku smještaja i udobnosti vlasti su praktikovale da posude muzejski materijal i daju ga na korišćenje drugim državnim službama – „uzajmljivalo se sve na revers (...) pisani su reversi posebno za svaku čašu, slanik, kašičicu. Risto je znao kakvi su to reversi, za kakve se nevolje pozajmljuje (...) i kasnije – znao je gdje i kako da traži povratak stvari, ali njemu nije stalo do stvari, njemu se više sviđalo da se te stvari ne vrate pa da on u tome nađe oslonac za tvrđenje da nije samo Pircio Biroli opljačkao muzej na Cetinju, da su i komunisti uzeli a ne vratili.“¹³ Što se tiče napada na slikare Božovića i Lukatelija, Lalić ističe da oni nikada nijesu tražili vladarske portrete za svoja platna, već da su isticali da su to kičerski radovi („i zaista jesu kičerski“, potvrđuje Lalić) te da je jedina vrijednost „tih sličurina“ platno na kojemu su namazane. Njihov komentar kao članova komisije „Risto je predstavio kao traženje slikara da im se ta platna ustupe za ličnu upotrebu... eto takva mu je svaka istina.“¹⁴ Dalje, optužuje Dragičevića da je „iz lukavstva“ namjerno izostavio da kaže o kojima se vladarima radi. To su po Laliću portreti Nikolaja II Romanova, Napoleona III, Vilhelma Pruskoga, Franca Jozefa i Vitorija Emanuela. Jedini razlog da se portreti takvih „kreatura“ nađu u muzeju, Lalić vidi samo u umjetničkoj vrijednosti slike, koju ovi portreti nemaju. Jedan od povoda zašto će se nakon ovoga intervjua Dragičević upuštiti u polemiku, bila je i Lalićeva konstatacija da je sam Risto Dragičević djelimično kriv za štetu koju je muzeju u toku Drugoga svjetskoga rata nanijela pljačka okupatora,¹⁵ jer kao činovnik muzeja „nije učinio ništa“ da se sklone neki naročito dragocjeni predmeti.¹⁶

Dragičević je ubrzo reagovao. U vrlo kratkom pismu koje je poslao redakciji *Pobjede*, uzdržano se osvrnuo na Lalićeve napade istakavši da je

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ O pljački u toku okupacije vidjeti: Mirko Banjević, „Uništenje kulturnih tekovina na Cetinju: zločini okupatora i domaćih izdajnika“, In: *Pobjeda*, 24. 12. 1944, str. 6.

¹⁶ Mihailo Lalić, „Istina je dublja od fakata, zato je mudrija i teža“, In: *Pobjeda*, 29. XI 1967, str. 9.

njegov rad iz 1957. „pisan na osnovu dokumenata“ i da je u njemu navedeno ko je sve nanosio štetu Državnome muzeju, pljačkom ili nenaučnim odnosom – ciljajući indirektno na književnika.¹⁷ Vještom zamjenom teza, Dragičević je u duhu oprobanaoga polemičara pokušao Lalićeve optužbe preusmjeriti na samoga Lalića, tvrdeći da ovaj danas ima isti odnos prema kulturnome nasljeđu kao prije dvadeset godina – da radove najpoznatijih umjetnika nekih evropskih zemalja naziva „kičerskim“ i „sličurinama“. Osvrćući se na optužbe da nije ništa uradio u toku okupacije da sačuva kulturno blago, Dragičević završava: „Znam da nema čitaoca koji može shvatiti mudrost književnika Mihaila Lalića i Andrije Koprivice da bibliotekar i direktor jednoga muzeja mogu spriječiti okupatorske vojne vlasti da odnesu iz muzejskih magacina jedan dio muzejskog inventara, jer ih ni sve naše i savezničke vojne vlasti nijesu mogle spriječiti da tokom cijele okupacije čine i mnogo veće i teže zločine, pa mi izgleda smiješno kada bih za ovu Lalićevu priču iznosio ma kakve dokaze i podatke“.¹⁸

Ovakvo Dragičevićevo otpisivanje razjarilo je Mihaila Lalića, u njegovu odgovoru potekle su teške riječi i metafore. Lalić je Dragičevića uporedio sa Šekspirovim Šajlokom iz *Mletačkoga trgovca*: srećan sam „te nijesam morao nikog da dočekujem i da se zbog takvih dočeka zadužujem kod ovog Šajloka druge vrste, ovog Šajloka što ne traži funtu mesa nego funtu moralnog uniženja“ – aludirajući tako na izdavanje reversa od strane Dragičevića. „Nije pošteno, nije moralno to što on (Dragičević – B.B.) čini“ (...) „Tako se ne pišu jubilarni članci. Članci tako napisani ne treba da se zovu 'jubilarni' nego 'klevetarni'. Takvi članci imaju zadatak koji privlači senzacionalističke lešinare iz šund štampe. Taj zadatak može da ih privuče i poslije deset godina...“.¹⁹ Lalić svoga suparnika u raspravi optužuje da namjerno krivo tumači, afektira, izokreće i „podešava“ kako bi njegova konstrukcija bila što ubjedljivija, a da to sve radi iz ličnoga zadovoljstva i promocije svoga teksta iz 1957. godine. Tvrđnju da Dragičević „nije učinio ništa“ da spriječi pljačku muzejskih eksponata Lalić potkrjepljuje primjerima iz starijih vremena, kad su u skrivnicama oko Cetinjskoga manastira građani i rodoljubi sakrivali dragocjene predmete. On ističe da je logično da se kompletan muzej nije mogao sakriti, ali da jesu bar nenadoknadiive dragocjenosti, što „istoričar Dragičević i njegov direktor“ nijesu učinili. „Kad je Biroli uzeo da bira – sve mu je bilo pod rukom. I on je stvarno izabrao. Ostavio nam je doduše, albume princeza, čajnike, slanike i 'portrete evropskih vladalaca' među kojima i Viktora Emanuela, ali je uzeo

¹⁷ Dragičević Risto, „Pismo Rista Dragičevića“, In: *Pobjeda*, 7. XII 1967, str. 9.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Lalić Mihailo, „Odgovor Mihaila Lalića na pismo Rista Dragičevića“, In: *Pobjeda*, 17. XII 1967, str. 9.

najljepše eksponate, među njima, na primjer, Glavu iz Duklje koja vrijedi više no vagon jorgana i kreveta što se možda i sada čuvaju u Muzeju. A tu Glavu iz Duklje bilo je dovoljno spustiti u bunar iza muzeja ili je zakopati u dvorištu Muzeja (...) Sklonili bi je služitelji Muzeja, ili građani Cetinja, ili seljaci iz Bajica, da je imao ko da im kaže; sklonili bi je i po sopstvenoj inicijativi da nijesu imali pred sobom patentirane muzealce, stručnjake, istoričare, znalce, koji tada nijesu učinili što im je bila dužnost da učine, ali su se pripremili da poslije petnaestak godina, to jest 1967, jubilarno zakukaju.²⁰

Samo četiri dana kasnije uslijedio je Dragičevićev drugi i potonji odgovor. U njemu nije bio uzdržan kao u prvome javljanju. Laliću je pripisao za izmišljotinu tvrdnju da je bio u mogućnosti da sakrije bilo što od kulturnoga bogatstva Crne Gore, objašnjavajući da u iznenadnome napadu na Jugoslaviju aprila 1941. godine za to nije bilo uslova.²¹ Citirajući Milana Bartoša, eksperta za međunarodno pravo, Dragičević govori da se u zemljama s imperijalističkom prošlošću nalazi više arheološkoga blaga s pojedinih teritorija, nego što ga je ostalo na eksploatisanoj teritoriji, pravdajući se na taj način optužbe da su on i direktor Medenica nešto pogrešno uradili. Po Dragičeviću nije tačno ni to da je Pircio Biroli²² novembra 1942. birao eksponate, već da su to po njegovome naređenju uradili italijanski oficiri i karabinjeri popunivši na taj način svoje kacelarije; a da je on lično 8. juna 1943. godine poslao avionom za Rim mermernu glavu iz Duklje.²³ O tome su, kaže Dragičević, „nadležne jugoslovenske vlasti“ bile obaviještene i novembra 1944. i decembra 1945, te februara 1946. godine. „Ja bih, ako smijem i ako me zbog toga Lalić neće nazvati 'antidržavnim' i ovim putem priznao jednu svoju 'jeres', a naime da bi mi milije bilo da je tom prilikom Pircio Biroli odnio i desetak takvih slomljenih mermernih glava raznih rismkih boginja, no samo jednu jedinu raspalu pove-lju koju su dali članovi dinastije Nemanjića, pa i sam car Dušan, poznatom Vranjinskom manastiru.“²⁴ Dragičević javno poziva Lalića da učini anketu među Cetinjanima i Bajicama i vidi da li bi oni u toku okupacije prije spašavali glavu iz Duklje ili svoju glavu. On se pita zašto je Lalić toliko vezan za tu rimsku glavu, jer se iz njegova teksta ne vidi „da li je doista njemu (Laliću – B.B.) jasno kakav je to eksponat“ aludirajući da poznati crnogorski pisac „ni-

²⁰ Isto.

²¹ Dragičević Risto, „Odgovor Rista Dragičevića“, In: *Pobjeda*, 21. XII 1967, str. 9.

²² Biroli Pircio Alesandro (1877–1962), armijski general, italijanski okupacioni guverner Crne Gore, ratni zločinac. Funkciju guvernera obavljao od 3. oktobra 1941. do 15. jula 1943. godine.

²³ Možda nesvjesno, Dragičević je ovđe potvrdio sudove Lukatelija i Božovića da se nije radilo o vrhunskim umjetničkim ostvarenjima, a Lalićevo insistiranje da se one uklone iz postavke samo su odraz sistema vrijednosti jednoga komunista.

²⁴ Dragičević Risto, „Odgovor Rista Dragičevića“, In: *Pobjeda*, 21. XII 1967, str. 9.

kada u životu nije vidio tu rimsku glavu, pa čak ni njenu fotografiju.²⁵ Zatim je Lalića optužio za neznanje iz opšte istorije jer Državni muzej nikada nije imao umjetnički portret cara Vilhelma II, „već samo njegovu uvećanu fotografiju i jednu litografiju“, kao ni portret kralja Vitorija Emanuela III, „već samo umjetničke slike kralja Vitorija s porodicom“²⁶... A onda Dragičević u svojoj ofanzivi ide predaleko – osvrćući se na Lalićevu usporedbu sa Šajlokom, on ističe – „Iz završnog pasusa Lalićevog odgovora lijepo se vidi da on ili nije čitao Šekspirovo djelo 'Mletački trgovac', ili ga nije dobro razumio jer moj rad u Državnom muzeju nema nikakve veze sa Šajlokom i njegovom funtom mesa.“²⁷To je prvome školovanome crnogorskome historičaru bio dokaz da Lalić „ne čita ni mnogo 'veće autoritete“ nego što je on, „jer evo punih četrdeset godina vodim stručne polemike s raznim ljudima od nauke i knjige a nikada do danas nije mi neko odgovarao ovako neknjiževnim i nekulturnim rječnikom, pa neka to bude na čast Mihailu Laliću.“²⁸ Ovom rečenicom završava se i Dragičevićevo pisanje povodom čitavog problema.

U posljednjem činu polemike koji nosi naziv *O Šajloku i ostalim eksponatima*, Mihailo Lalić spušta zavjesu odgovarajući na ono što mu se spočitava. Prvo je pokušao pronaći nelogičnosti u potonjem napisu Rista Dragičevića – „stiče se utisak da je napad na muzeje, pa i na Cetinjski muzej, bio istovremen, ili bar isto onoliko iznenađan kao i napad na Jugoslaviju: nije bilo vremena za sklanjanje ni mogućnosti za zakopavanje, na brzinu su nas uhvatili – upali, ščepali, odnijeli“ – ironiše Lalić, dodajući da je od napada na Jugoslaviju aprila 1941. do velike pljačke muzeja novembra 1942. protekao veliki period, period u kojemu su se od okupatora skrivali topovi, saniteti, ilegalni komiteti, čitave porodice, koje su do 1945. tražili svi „psi Abvera i Gestapoa“.²⁹ „Risto nigdje ne pominje da je bilo opčaranosti, ostaje samo da su bili iznenađeni, jer oni to, od fašizma, nijesu očekivali. Od fašizma su oni očekivali da im redovno daje mjesečne plate u lirama, a ne drugo.“³⁰ Lalić optužuje Dragičevića da ni nakon pohare muzeja 1942. nije učinio ništa da spriječi poharu iz 1943. godine, ili makar umanjí njen učinak skrivanjem vrijednih eksponata – da Biroli nije birao uzeo bi neki od portreta „najpoznatijih evropskih vladara“ a ne glavu iz Duklje. Ovđe nam otkriva i svoje stereotipe, tipične za komunistu s ratnim iskustvom – na portretima vladara vidio je samo bakenbarde i trbuhe patentirane evropske reakcije, lica istorijski beznačajna ili lica krvopija svojih

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Mihailo Lalić, „O Šajloku i ostalim eksponatima“, *Pobjeda*, 7. I 1968, str. 9.

³⁰ Isto.

i njegovoga naroda, tupava i sita lica naslikana lakejskim potezima beznačajnih slikara. Izlet iz prethodnoga teksta Rista Dragičevića da nije čitao ili razumio Šekspira, Lalić nije mogao da otpri. Gotovo polovinu svoga odgovora posvetio je ovoj epizodi. S obzirom na to da se Dragičević od Lalićeva poređenja odbranio citiranjem historičara književnosti Kohana, a ne Šekspirovim izvornikom, po kome je Kohan istakao da je „strast za bogatstvom i novcem – osnovna crta Šajloka“, usporedba sa Šajlokom činila se neutemeljenom i smiješnom u shvatanju Rista Dragičevića, pošto se on u muzeju nije obogatio niti je imao namjeru. To je Laliću dalo argumentaciju da mu zamjeri da tipično „ristovski“ koristi izvore koji samo njemu idu u prilog. „Da se malo promučio da prelista Šekspirovu knjigu (...) Risto bi se uvjerio da se Šekspir i mrtav brani od tumačenja koje mu Risto podmeće.“³¹ Nakon opširnog citiranja Šekspira, u kojemu Šajlok odbija povraćaj novca, i traži od Basanija ugovorenu funtu živoga mesa s njegovih grudi, Lalić navodi da ga je Dragičević podšetio na ovoga negativca govorancijom o tome kako kao dugogodišnji direktor Muzeja nikad nije tražio povraćaj nezakonito uzetog muzejskog inventara, radi svojih „ličnih zelenaških koristi“, već na osnovu zakonskih normi. „Tu su još neke sporedne sličnosti: i Šajlok ima priznanicu, i Šajlok se poziva na postojeće zakonske propise, i pravi se kao da mu je stalo samo do poštovanja tih propisa. Jeste, Risto je tražio povraćaj uzetog muzejskog inventara, ali kako? Kao ni jedan drugi direktor muzeja u Evropi: pišući jubilarne članke!“³² Zatim se pita zašto Dragičević povraćaj muzejskih eskonata nije tražio na sudu? „Zato što bi tada Risto ostao bez materijala za jubilarni članak. Zato što tada ne bi imalo šta da zvekne i odjekne.“ Međutim, lavina srdžbe ovđe se ne zaustavlja. Lalić, kao rijetko đe na ovaj način, ide do krajnjih granica pristojnosti – za Dragičevićevu konstataciju da 40 godina vodi stručne polemike kaže da te polemike nijesu mnogo ploda donijele, osim što se u njima „Risto proslavio po niskim zahvatima, čangrizanju i za petu ujedanju. Ja sam znao te njegove osobine, ali nijesam mogao da prećutim njegovu klevetu na račun Božovića i Lukatelija.“³³ Nazivajući svoj dijalog s Ristom Dragičevićem uzaludnim, Lalić završava ovu polemiku sljedećim riječima: „sjećam se onoga što je rečeno: ako prljavštinu očistim rukavicom, neće se prljavština orukavičiti nego će se rukavica uprljati. Nekako tako stoji i ovo moje s Ristom: u raspri s njime ne može se čovjek od njega očistiti, može se samo oristiti.“³⁴

Ovđe se i završava ova mučna polemika dva značajna crnogorska intelektualca, koja u pojedinim segmentima više liči na kafansku doskočivalicu,

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto.

³⁴ Isto.

nego na ozbiljnu naučnu raspravu. U pregledanoj obimnoj bibliografiji nije sam naišao na njen nastavak. Od januara 1968. i skupa posvećenog putevima crnogorske nacionalne kulture, sva pažnja javnosti biće usmjerena na taj novi obračun koji će između ostaloga rezultirati i stopiranjem pisanja višetomne *Istorije Crne Gore* 1975. godine, najobimnije sinteze do sad.³⁵ Ipak, prikazana rasprava između Mihaila Lalića i Rista Dragičevića predstavlja značajan izvor za dubinsko proučavanje i analizu odnosa crnogorskoga mentaliteta prema kulturnoj baštini – u jednome trenutku njih dvojica kao da stavljaju na vagu vrijedne eksponate i gledaju će će pretegnuti – je li važnija povelja Nemanjića ili rimska glava iz Duklje? U njoj je evidentan sudar dva svijeta, nekomunističkog i komunističkog: ono što je važno ranije, ne važi danas. Polemika može poslužiti biografima i jednoga i drugoga, jer otkriva neke psihološke karakteristike kod obojice, neke od tipičnih za crnogorskoga čovjeka: prijeka narav, zadrtnost i muanatost. U njihovim redovima nalazimo i značajne podatke o pljački kulturnoga blaga u toku rata ali i nesistematičnoj metodologiji očuvavanja istog nakon rata.

Na kraju, ne treba osuđivati ni Dragičevića, ni Lalića, svaki od njih je dao veliki doprinos Crnoj Gori i civilizaciji. Pa da nije uradio ništa drugo do što je spasio život svojem sestriću Danilu Kišu, Risto Dragičević je mnogo dao čovječanstvu. Kiš je često u svojim intervjuima navodio da ga je upravo ujakova biblioteka predisponirala za život. S druge strane, Mihailo Lalić će svojim književnim opusom možda i najbolje opisati Crnogorce. I on i Dragičević s njihovom polemikom lako mogu naći pandan u likovima Lalićevih knjiga.

Bibliografija

- Banjević Mirko, „Uništenje kulturnih tekovina na Cetinju: zločini okupatora i domaćih izdajnika“, In: *Pobjeda*, 24. 12. 1944.
- Dragičević Risto, „Državni muzej na Cetinju (1896–1956)“, *Istorijski zapisi*, godina X, knjiga XII, sveska 1–2, Cetinje 1957.
- Dragičević Risto, „Odgovor Rista Dragičevića“, In: *Pobjeda*, 21. XII 1967.
- Dragičević Risto, „Pismo Rista Dragičevića“, In: *Pobjeda*, 7. XII 1967.
- Drašković Nada & Krivokapić Petar & Aranitović Dobrilo, *Bio-bibliografija Mihaila Lalića*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost i Matica crnogorska, Cetinje, 2014.
- *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 3 (Č–J), Vijesti, Podgorica, 2006
- Lalić Mihailo, „Istina je dublja od fakata, zato je mudrija i teža“, In: *Pobjeda*, 29. XI 1967.

³⁵ Rastoder Šerbo, *Buduća prošlost*, CID & Filozofski fakultet Nikšić, 2011, str. 395.

- Lalić Mihailo, „O Šajloku i ostalim eksponatima“, *Pobjeda*, 7. I 1968.
- Lalić Mihailo, „Odgovor Mihaila Lalića na pismo Rista Dragičevića“, In: *Pobjeda*, 17. XII 1967.
- Rastoder Šerbo, *Buduća prošlost*, CID & Filozofski fakultet Nikšić, 2011.

Boban BATRIĆEVIĆ

**POLEMIC BETWEEN RISTO DRAGIĆEVIĆ AND
MIHAILO LALIĆ ON THE PRESERVATION
OF MONTENEGRIN CULTURAL HERITAGE**

The paper presents the polemic between Risto Dragičević and Mihailo Lalić conducted in late 1967 and early 1968. The polemic is in the focus of attention of the author for the very mode (both Lalić and Dragičević were very skilful polemicists), as well as for the reason of the polemic and its subject – preservation and treatment of the cultural heritage of Montenegro, as well as the very circumstances prevailing in the cultural institutions after the war.

Key words: *Mihailo Lalić, Risto Dragičević, polemic, cultural history, cultural heritage, museums*